

УДК 316.42

З-46

Віктор ЗДОРОВЕНКО

МОЖЛИВОСТІ МИСТЕЦТВА В ДОСЛІДЖЕННІ СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

У статті аналізуються особливості художнього пізнання важливих причин суспільної кризи, яка є наслідком глибших процесів, що торкаються суб'єктивно людського виміру, сенсу життя людини та суспільства. Доводиться, що образна форма дає змогу мистецтву, зображуючи одиничні актуальні соціальні і культурні метаморфози, виявляти в них типове. Показано, як художня інформація зображує і виражає умови становлення нової антропогенної реальності.

***Ключові слова:** сучасне мистецтво, душа, “український Майдан”, художній потенціал, екзистенціальні потреби, кримінальний світ, креативна творчість, соціально-культурні трансформації.*

Постановка проблеми. Сутність якісних перетворень соціального і культурного буття у сучасній Україні, що зумовлені легітимацією курсу ультраліберальних економічних реформ, орієнтованих на швидкі прибутки, ціною інтенсивної експлуатації створених попереднім поколінням систем життєзабезпечення, а також антропологічною кризою мільйонів знедолених людей, ретельно досліджують соціальна філософія, філософська антропологія, культурологія. І цей інтерес виправданий необхідністю пошуку відповідей на питання про причини соціально-економічного, політичного катастрофічного стану цивілізації епохи глобалізму.

Крім того, актуальним є не лише раціональне пояснення причиново-наслідкових зв'язків між цивілізаційною кризою і фрустрацією екзистенційних потреб, але й емоційно-психологічне вираження станів людей, занурених у вир радикальних змін. А криза духу, криза людини,

про яку свідчать втрата мотивів, цілей і смислу життя, екзистенційний вакуум у сферах міжособистісних відносин – все це є полем ефективної діяльності мистецтва. Особливості мистецьких рефлексій над соціальними і культурними метаморфозами, які докорінно змінюють стиль життя, змушують людей переживати відчуття втрати міцності буття, на нашу думку, важливі специфікою змісту художньої інформації щодо явищ реального світу. Ця специфіка зумовлена тим, що мистецтво є способом пізнання цінності буття. А це передбачає переживання змісту інформації, захоплення людей її духовним змістом.

Також доречно відзначити, що особливість мистецької інформації перевершує раціональні знання здатністю розширювати реальний життєвий досвід ще одним досвідом “життя в мистецтві”. Тобто, мистецтво може “перевтілювати” нас на певний час в іпостасі, які недосяжні в реальному житті. Це засвідчує, що художньо-образна модель життя має структурну подобу із реальним прообразом. Тому для адекватного розуміння трендів сучасного суспільства необхідно залучати евристичний потенціал мистецького досвіду.

Аналіз останніх публікацій засвідчує зростання інтересу до характеристики практичного втілення в сучасному мистецтві різних стадій розриву зв’язків в соціодинамічній цивілізаційній системі. Це, зокрема, статті О. Наконечної [4], В. Грязевої-Добшинської [2], В. Петрова [6].

Особливості мистецького виявлення деструктивних тенденцій розвитку суспільства масового споживання досліджені Х. Ортега-і-Гассетом [5] М. Калашніковим, С. Кугушевим [3].

Як зростає ієрархія світу і водночас – відцентрові процеси в культурі, що розпорошують її на чисельні субкультури, не налаштовані на асиміляцію, і як з цими процесами вступає у конфронтацію культурний сепаратизм, досліджують У. Бек, А. Фурсов, А. Кобяков, М. Хазін, А. Уткін, а також письменники-візіонери А. Столяров, В. Головачов, Д. Глуховський, С. Антонов.

На нашу думку, важливого значення для характеристики сучасного мистецтва як важливого каталізатора в дослідженні соціально-культурних перетворень, набуває з’ясування його можливостей у відображенні цілісної спрямованості буття людини.

Метою статті є аналіз художнього потенціалу сучасного мистецтва в дослідженні соціально-культурних трансформацій, які переживає техногенна цивілізація доби ультраліберального капіталізму.

Аналіз художнього потенціалу сучасного мистецтва в галузі соціального пізнання потребує уточнення методологічних принципів, яких ми дотримуємося у дослідженні цього питання. Для нас важливим є визнання того, що мистецтву властиве прагнення пізнання буття як цінності, а також пізнання системи оцінок буття, які утворюються у свідомості суспільства і, відповідно, певною мірою позначаються на свідомості митця. Визнаючи, що мистецтву іманентно властивий подвійний контекст пізнавальної орієнтації, яка включає знання про світ і самопізнання митця, ми повинні зосередитися на дії психологічного механізму творення поетичного змісту мистецького доробку, через який з'ясовуються самопочуття автора і мотивація його інтересу до певного життєвого явища. Оскільки в мистецтві взаємодоповнювальними є такі два типи художньої творчості, як зображення і враження, то його пізнавальна інформація містить відразу два виміри осягнення істини – об'єктивний і суб'єктивний. Відтак головною умовою художності в мистецькому творі є глибоке пізнання ціннісного зв'язку, що наявний між об'єктом і суб'єктом, так званий поетичний зміст мистецтва, завдяки якому митець виділяє зі своїх вражень і відчуттів найсуттєвіше, психологічно істинне, в якому інші люди впізнають загальнозначуще, те важливе, що вибивається за обрій суб'єктивно-істинного душевного життя самого художника і транслюється на весь загал, залучений до його твору.

Наступне положення, яке необхідно уточнити в контексті нашого питання, стосується інтерпретації самого способу художнього пізнання. Ми дотримуємося думки, що вироблений у мистецтві конкретно-образний спосіб пізнання дійсності, якнайкраще дає змогу з'ясувати зв'язки між людиною і світом, оскільки ці взаємовідношення здійснюються лише в конкретних формах дійсності і між конкретними типами особистостей. Отже, образна форма дозволяє мистецтву зображувати і виражати загальну сутність актуальних явищ дійсності в їхніх конкретних історичних, соціальних, ситуативних, особистісних проявах, тобто – зображуючи одиничне, виявляти в ньому типове.

Особливого значення для характеристики художнього потенціалу сучасного мистецтва в галузі соціального пізнання набуває творчий

добробок українських митців, чия творчість зорієнтована на з'ясування сутності причин сучасної системної суспільної кризи, внаслідок якої руйнуються структури, відповідальні за формування екзистенційних координат буття людини. У цьому сенсі знаковою мистецькою подією є “Армагеддон на Майдані” В. Базіва – перше, як зауважено в анотації, художнє вербальне полотно про галактичні за своїм масштабом події в Україні, що ввійшли до всесвітньої історії під священною та магічною смислоформою – МАЙДАН. Роман-реквієм важливий, по-перше, з огляду на дослідження природи внутрішньої енергії двох протилежних, проте приречених на взаємодію ліній суспільства: соціуму креативного, творчого і грабіжницького, паразитарного. По-друге, тут креативна енергія людини перевершує соціальний масштаб і розгортається до рівня взаємодії (якщо використовувати езотеричну термінологію) з так званим тонким світом, з морфогенетичним світом ідей, Богом. Із цієї взаємодії постають доленосні події, які не лише визначають висхідну динаміку певної цивілізації, але навіть перевершують сам хід подій національної історії. По-третє, осмислюючи те, що і як призвело до всенародної Революції Гідності, котра “стала безпрецедентним актом кривавого вознесіння із провалля гуманітарно-кримінальної катастрофи для майже 50-мільйонного людського згромадження в центрі Європи” [1, 1], здійснюється спроба визначення сенсу культурного “генокоду” української нації, оскільки саме культура є тим ядром в соціальному просторі, в якому фокусується колективна пам'ять нації.

У сюжетній основі лежить велич людського визволення від кримінальної окупації злодійською і корумпованою владою усіх державних інститутів. Цим виміром змістовності твору висвітлено масштабну унікальність конфронтації між зазначеними вище лініями розвитку плинної реальності. Кожна з них має власну структуру ціннісних пріоритетів, життєвих домінант, сталих стереотипів поведінки, які і визначають специфіку цих систем. Якщо творча реалізує проєкцію позитивної динаміки історичної долі нації, то розбійна реалізує себе через методи тотального насильства і грабунку (наркобізнес, рекет, кілерство, работоргівля).

Злочинний світ “може влазити дуже далеко у цивільну плоть суспільства, особливо у фінанси і бізнес, оскільки потребують легального відмивання грошей, здобутих на крові. Вони купляють усіх цих стражів

цивільного суспільства від сільських міліціонерів до столичних депутатів, але жодне цивілізоване суспільство не дозволить їм дібратися на найвищий щабель законної влади. У політиці вони можуть існувати лише, як партизани, із вилазками і підкопами, підкупамі і погромами, але коронованими вони можуть бути тільки у своєму, кримінальному, світі. Україна – історичний прецедент, коли урку народ шляхом волевиявлення біля демократичних урн коронував на президента. Аль Капоне у Білому Домі” [1, 26]. Хронологією цієї гуманітарної катастрофи є започатковане в кінці 80-х і на початку 90-х рр. послідовне привласнення донбаським криміналітетом здобичі – створеної кількома поколіннями соціалістичної власності і власності малого та середнього бізнесу, через вбивство сотень конкурентів. Наступним етапом стала реалізація формули “мій дід гангстер, батько – бізнесмен, я – сенатор, а мій син буде президентом”. Вона потребує кримінальної окупації у масштабі держави. Донбаський спецконтингент здійснює облогу її керівних кабінетів. Найпотужніша банда легалізується через особу В. Януковича на посаді Донецького губернатора. “Він не міг не бути їхнім – зі своїми двома ходками, із почесною клікухою «Хам», яка надається у зоні за особливу і виняткову жорстокість” [1, 47].

Кримінал стає владою, а влада – криміналом. Це засвідчує “кадрова політика «державотворців», яким на розтерзання віддано Україну. 43 із 54 заступників міністрів – із Донецька. Чимало з них мають, як і прем’єр-міністр, тюремний стаж... Замінено 25 керівників обласних УВС, 212 начальників райвідділів міліції по усій Україні... Лише за півроку вони поставили своїх людей на керівництво 57 виправно-трудових колоній... 180 нових призначень кадрів єнакіївського розливу здійснено в системі прокуратури. У самій Генеральній прокуратурі 8 із 9 заступників Генерального прокурора – ставленики Донбасу” [1, 52].

Суспільства, де панує зло, існували віддавна. Однак те, що Україну послідовно перетворювали на державу, де зло зовсім не передбачає добра, означало, що актуальна можливість тріумфу кримінальної касті перетворилася на панівний вектор ствердження системи цивілізаційної деградації. Кримінальна окупація заперечує креативну творчість, несанкціоновану самостійність, нерегламентовану незалежність, свободу волі, вибору і дії. Натомість запроваджує “поняття” та ієрархію стосунків, де панує правляча купола кримінальних вождів України, Європи і світу.

Оскільки криміналітет, за визначенням, виправдовує своє існування лише захопленням і привласненням створених іншими ресурсів через насильство і руйнування, тому для зміцнення свого становища і досягнення переваги, він повинен знищувати інших. Цей процес в Україні спостерігається через відмову від попередньої логіки і структур розвитку. Тому послідовно деградує соціальна (охорона здоров'я, освіта, армія, державні ЗМІ, мас-медіа, газети, журнали, мистецтво) і технологічна (деіндустріалізація, декваліфікація) інфраструктури. Нібито парадоксальна відмова від варіанту якісного розвитку суспільства тут просто необхідна для тривалого забезпечення життя провідних структур, витворених панівною кримінальною верствою – замовні вбивства конкурентів, корупція, призначення на посади за принципом особистої відданості та ін.

Ці “чужі” навіть у своєму кримінальному світі “живуть за законами вовчої зграї і повинні ніколи не забувати, що у цій зграї виживає сильніший, а слабший приречений на смерть” [1, 15]. Вони не знають прихильності до будь-якої країни, космополітичні, позбавлені укоріненості і легко мігрують світом, а сучасні телекомунікації (скайп, сотовий зв'язок, Інтернет) дають змогу вести справи у планетарному масштабі, наприклад, вітати свій з'їзд у Дніпропетровську з Каліфорнії, проводити регіональні, національні і навіть “сходки злодіїв у законі усього СНД з участю почесних гостей із Колумбії та Італії” [1, 13].

В. Базів звернувся до важливих питань: як і чому упосліджений та принижений народ зумів випростатися і вчинити таку потужну відсіч так званій “мінус-цивілізації”, що вразила все суспільство, які обставини породили масовий героїзм людей, що не пошкодували власного життя заради великої мети – здобуття свободи?

Письменник намагається розгледіти галактичну глибіню, якою є душа людська. “От і зараз із нею твориться неймовірне перевтілення на орбіті, коли такий звичний світ раптом постає таким, яким він є – догори дригом. І внутрішній голос каже – постав його на ноги. І будуть потім безліч мислителів і аналітиків, оракулів і харизматорів думати-гадати, чіпляючись за цей човен блукаючих душ, що мчить до істини під вітрилами, на якому написано вічний клич для шукачів смислів – «ЧОМУ?». Чому вони пішли на це? Куди вони їдуть ні світ, а ні зоря? Чого їм треба? Чому вони не сплять, як належить, вночі дома? Куди вони мчать, ці, ще вчора, обивателі, що дрімали на дивані, зжовуючи

локшину з власних вух, що її щедро постачав телеящик? А все просто. Вирішили світ поставити з голови на ноги. Власноруч. Бо так, догори ногами, дуже незручно жити” [1, 17 – 18].

Автор пов’язує долю цивілізації з її пасіонарністю, відтак енергетичне підживлення вчинків людських спільнот екстраполює на хомокосмоенергетику, незбагненну, проте реально існуючу енергетичну взаємодію цивілізації, планети і космосу. “Це ті з поміж людей, яких прийнято називати буйними, бо рівень пасіонарності у них значно перевищує інстинкт самозбереження – на відміну від кількामільярдного загалу, генетична формула якого функціонує з точністю до навпаки <...> Із такого людського матеріалу Історія завжди рекрутує революціонерів. Це ядро – професійні бунтарі, які стали ними за останні тижні і яких в Україні ніколи не бракувало” [1, 32].

У сучасному українському мистецтві створено феноменальний образ Майдану як апофеозу пасіонарного злету. “Номінально та структурально Майдан – це ядерна бомба із п’ятьма «боєголовками» у пропорції – 1 тисяча – 10 тисяч – 100 тисяч – 500 тисяч – мільйон і більше.

Термоядерна серцевина – це Орден захисників Храму, у якому на постійній основі не перебувають, а живуть тисяча тамплієрів... Відтак йде наступне нашарування – 10 тисяч ротаційного резерву повсталого Чину, який на непостійній основі постачає уся Україна, на 80 відсотків – Галичина. Задіяні резервісти проводять день, як на службі Україні <...> 100 тисяч майданників для збору потребують особливого сигналу, яким може бути як наймогутніший подразник – «Беркут» у діаметрі 50 метрів від Майдану, або добре анонсований виступ культового артиста чи зарубіжного політика. Цей фронт – інтернет-спільнота, яка миттєву мобілізацію проходить через соціальні мережі.

500 тисяч громадянства – це бунтівний, злютований єдиною волею соціальний страт, який проводить на Майдані кожну неділю, із 1 грудня розпочинаючи” [1, 32].

Водночас В. Базів вглядається у соціальний контур цивілізаційної метаморфози, ініційованої Майданом. “Була інша сила, – зауважує він, – яка не давала згаснути іскри і розтанути Майдану в момент відлиги із плюсом за Цельсієм. Звір на троні. Лютий і скажений, тупий і знавіснілий <...> Мотивація добровільного піднесення із недільних диванів – <...> категоричне, м’яко сказавши, несприйняття, політичної влади. Грона гніву

до влади на грані вселюдської ненависті, яка може у момент болісного подразнення перейти в активну фазу крайньої агресії <...> Із першого дня на Майдані діяв єдиний годинниковий механізм у результаті зчеплення суспільних коліщат політичної термодинаміки: будь-які дії проти Майдану з боку влади автоматично посилюють його – роздмухують вогнище” [1, 33].

Для оборони власного права на гідне життя мирний мільйон протестувальників зі студентів, підлітків, малих і середніх бізнесменів, докторів наук, селян, відставних офіцерів, пенсіонерів, домогосподарок, офісних службовців об’єднався спільною метою діяння – будівництва рукотворних редутив на Європейській площі, фортеці під назвою “Майдан”. На репресії влади і угодовський арсенал самозваних лідерів Майдан відповів зневагою до небезпеки. Письменник влучно зауважив, що усе розуміння – чого ми тут перебуваємо і чого ми хочемо, зводилося до такого доступного і безкомпромісного гасла “Зека геть!” Власне, Майдан засвідчив, що він і є нація, яка у щоденному плебісциті маси народу здатна не просто змінити історію – вона спроможна створити нову реальність.

“Зека геть! На повні груди гриміла нація. У вогнистому гніві і смолоскипному сяйві рвійних сердець. І то було уже одне серце на усіх, що відбивало набат повстанської непокори. І не було на Землі сили, яка би спинила цю ріку, що спалахнула вогнем пробудженої гідності. О, то вже була не ріка. То зірвався ввись стовп вулкану. То вже було не плесо мирного плину. То була одухотворена магма Спротиву, що розливалася по урядовому кварталі із рукава кари Божої, від якої не буває спасіння демонам” [1, 21].

І коли союзники у війні проти власного народу – мобілізовані зі всієї України міліцейські спецбригади, підрозділи внутрішніх військ, “тітушки” і криміналітет вдалися до масового вбивства, тоді проти куль, гранат, бронетранспортерів і снайперів беззбройні громадяни виявили велич українського Народу України – пріоритет душі над тілом. Люди захищали Майдан навіть тоді, коли їх прицільно вбивали бойовими кулями у голову й серце. На терезах життя і гідності переважила гідність. Весь світ був змушений визнати народження нації опертої на нетлінні ідеали, авангард якої – Небесна Сотня, як Захисники Храму, пробуджує зматеріалізований прагматичний загал Старого Світу до оновлення духу. В. Базів вивів в апокаліптичному вимірі на авансцену XXI століття український Майдан,

який став “Словом, з якого починається комунікаційним павутинням спів симфонії семимільярдного сімейства у враз змобілізованому новітнім трендом глобальному селі.

Майдан – пароль, на який відгукуються усі богоподібні, хто має серце, у якому нуртує честь та гідність.

Майдан – це камертон, який заставляє здригатися усіх в унісон по усій Землі, хто носить у собі божественну іскру співчуття до ближнього. Майдан – то світоч, який манить у нову незвідану і жадану опісля тисячоліть зматеріалізованих шукань землю обітовану Духу, втраченого у споживацькому угарі здичавілого роду земного.

Майдан – то найвиразніше у новітній історії глобальне шоу протистояння Добра і Зла, і у ньому кожен із мільярдів дітей Адамових хоче стати на бік Добра” [1 , 5].

Висновки. Здійснена характеристика художнього потенціалу сучасного мистецтва в галузі соціального пізнання, дає достатні підстави для висновку про те, що сучасне мистецтво все більше використовує власні зображувально-виражальні, аналітичні, процесуальні, комунікативні якості, а також експерименти із техніками і матеріалами, аби стати важливим каталізатором у дослідженні соціальних і культурних перетворень. Талановиті твори мистецтва продовжують виконувати роль колективного досвіду, примножуючи зміст реального життєвого досвіду ще одним досвідом “життя в мистецтві”. Мистецький твір ніби занурює нас у певні рольові ситуації, які залучаються до нашого особистого життя, адже завдяки мистецтву ми можемо пережити те, що в реальному житті для нас могло би залишитися нез’ясованим. Це своєрідний спосіб спілкування людини зі світом, який передбачає не стільки логічні знання, скільки розширення реального життєвого досвіду через ціннісне відношення до світу. Отже, кожен емоційно пережитий фільм, літературний твір, художня фотографія виявляється для людини ще одним додатковим життям, що значно збільшує час, відведений для неї в цьому світі. А спроби осмислення тем та ідей цих мистецьких здобутків утворюють на цій основі поглиблений досвід як саморефлексії, так і відчуття різноманітних нюансів духовних переживань інших людей.

Водночас у сучасному суспільстві важливого значення набуває досвід саморефлексії в масштабах історичної пам’яті, яка виконує діахронну функцію. Тобто приборкує сам час, що віддаляє нас від життя

предків, а також дає усвідомлення того, що наші зв'язки з історією – це велична і життєво важлива цінність. У цьому сенсі перспективним вважаємо дослідження того, як саме мистецтво здатне зміцнювати смисли і зміст історичних подій пам'яттю почуттів.

Література

1. Базів Василь. Армагеддон на Майдані / Василь Базів. – К. : Український пріоритет, 2014. – 160 с.
2. Грязева-Добшинская В. Современное искусство и личность: гармония и катастрофы / В. Грязева-Добшинская. – М. : Концепция, 2006. – 234 с.
3. Калашников М. Третий проект. Точка перехода : книга-расследование / Максим Калашников, Сергей Кугушев. – М. : АСТ: Астрель, 2006. – 733 с.
4. Наконечна О.В. Сучасне мистецтво: зміна головної парадигми / О.В. Наконечна // Інтелект. Особистість. Цивілізація : темат. зб. наук. пр. із соц.-філос. пробл. Вип. 9 / голов. ред. О.О. Шубін. – Донецьк : ДонНУЕТ, 2011. – С. 69 – 77.
5. Ортега-и-Гассет Х. Восстание масс : сб. : пер. с исп. / Х. Ортега-и-Гассет. – М. : ООО “Издательство АСТ”, 2003. – 509 с. – (Philosophy).
6. Петров В. Перспективы развития искусства / В. Петров, Л. Бояджиева. – М. : Искусство, 1996. – 320 с.

Здоровенко Виктор. Возможности современного искусства в исследовании социально-культурных трансформаций. В статье анализируются особенности художественного познания важных причин общественного кризиса, которые являются следствием более глубоких процессов, касающихся субъективно человеческого измерения, смысла жизни человека и общества. Доказывается, что образная форма позволяет искусству, изображая единичные актуальные социальные и культурные метаморфозы, выявлять в них типическое. Показано значение художественной информации, а также как она изображает и выражает условия становления новой антропогенной реальности.

Ключевые слова: современное искусство, душа, “Украинский Майдан”, художественный потенциал, экзистенциальные потребности, криминальный мир, креативное творчество, социально-культурные трансформации.

Zdrovenko Viktor. Possibilities of art in the study of socio-cultural transformations in modern Ukraine. In the article the author analyzes peculiarities of artistic knowledge of important reasons of public crisis, which is

the consequence of deeper processes that affect subjective human dimension, the meaning of human life and society. It is proved that a figurative form allows art to depict isolated current social and cultural metamorphosis, to identify typical in them. We show how artistic information depicts and expresses the conditions for the formation of a new anthropogenic reality.

Keywords: contemporary art, soul, “Ukrainian Maidan”, artistic potential, existential needs, criminal world, creative work, socio-cultural transformations.